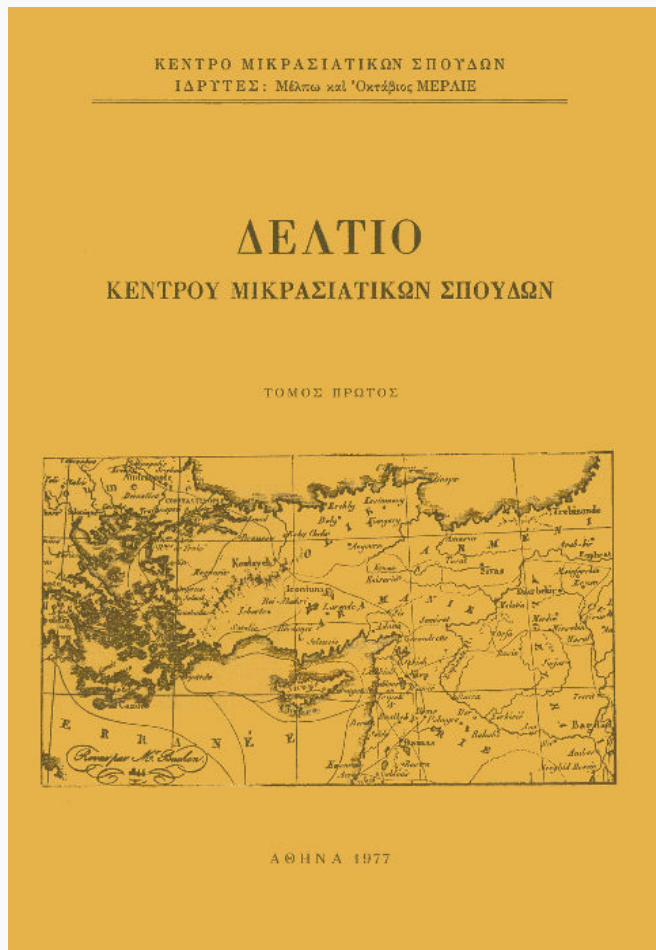

Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών

Τόμ. 1 (1977)

Φυλετικές μεταναστεύσεις στα Βαλκάνια και διωγμοί του ελληνισμού (1912-1924)

A.A. Πάλλης

doi: [10.12681/deltiokms.173](https://doi.org/10.12681/deltiokms.173)

Copyright © 2015, A.A. Πάλλης

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Πάλλης Α. (1977). Φυλετικές μεταναστεύσεις στα Βαλκάνια και διωγμοί του ελληνισμού (1912-1924). *Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών*, 1, 75-88. <https://doi.org/10.12681/deltiokms.173>

ΦΥΛΑΕΤΙΚΕΣ ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΣΕΙΣ ΣΤΑ ΒΑΛΚΑΝΙΑ ΚΑΙ ΔΙΩΓΜΟΙ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΥ (1912-1924)

του Α. Α. ΠΑΛΛΗ¹

Στην ιστορία του κόσμου παρουσιάζονται εποχές όπου, υπό την πίεση ποικίλων όρμων που σχηματίζονται μέσα στα σπλάχνα των λαών, δόλοκληροι πληθυσμοί αρχίζουν ξαφνικά να μετακινούνται, να πλημμυρίζουν τις γειτονικές χώρες και να εξοντώνουν ή να ανακατεύονται μαζί με τους παλιούς κατοίκους, αλλάζοντας έτσι την εθνολογική σύνθεση του πληθυσμού των περιοχών αυτών.

Τέτοια υπήρξε ή εισβολή των διαφόρων γερμανικών φυλών — Γότθων, Βισιγόθων, Βανδάλων, Λομβάρδων κλπ. — κατά τους 5. και 6. αιώνες μ.Χ. στη Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία όπου, ανακατωμένοι με τους παλιούς κατοίκους, δημιούργησαν τα νέα έθνη της Ευρώπης.

Παρόμοιο φαινόμενο ήταν εκείνο που, στον 7 αί., υπό την πίεση ενός ισχυρού θρησκευτικού κηρύγματος — του 'Ισλάμ — έσπρωξε τις ως τότε πρωτόγονες και άπομονωμένες φυλές της 'Αραβικής Χερσονήσου έναντίον των άνατολικών και άφρικανικών έπαρχιών της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας και επέ-

---

1. 'Η μελέτη αυτή έχει γραφεί ειδικά για τὸ Κ.Μ.Σ. πρὶν ἀπὸ 14 χρόνια (1963). Τὸ ἀντικείμενό της, ἐξαιρετικὰ εἰδικὸ ἀλλὰ καὶ συνδεδεμένο μὲ πολὺ δύσκολες στιγμὲς τῆς νεότερης ἱστορίας μας, εἶναι ἐπίκαιρο ἐξαιτίας τῆς ἐντασης τῶν ἑλληνοτουρκικῶν σχέσεων καὶ τῆς τουρκικῆς εισβολῆς στὴν Κύπρο. Ὁ συγγραφέας της, Α. Α. Πάλλη, δὲν ζεῖ πιά· πέθανε τὸ 1975 σὲ ἡλικία 92 ἐτῶν. Γιὸς τοῦ 'Αλ. Πάλλη, τοῦ μεταφραστῆ τῆς 'Ιλιάδας' ἐχηρημάτισε πρεσβευτῆς καὶ ἔφερε σὲ πέρας διάφορες ἀποστολὲς πού τοῦ ἀνέθεσε ἡ ἑλληνικὴ κυβέρνηση σχετικὰ μὲ τὰ θέματα τοῦ διωκόμενου ἑλληνισμοῦ κατὰ τὴν περίοδο τοῦ Α' Πολέμου καὶ τὴν τραγωδία, ὕστερα, τῆς Μικρασιατικῆς καταστροφῆς. Ὁ ἴδιος, στὶς σ. 79-80, ἀναφέρει τὸ ρόλο πού ἔπαιξε τότε, γεγονός πού δείχνει τὴν ἐγκυρότητα τῶν στοιχείων γιὰ τὴ σύνθεση τῆς μελέτης του. Ἀπὸ τότε (1963) ὡς τὰ σήμερα, σὸ βαθμὸ βέβαια πού μποροῦμε νὰ ξέρουμε, τίποτε δὲν ἔχει προστεθεῖ πού ν' ἀλλάξει ἢ νὰ ἀμφισβητεῖ τὰ στοιχεῖα καὶ συνάκλουθα τὰ συμπεράσματα τοῦ Α.Α. Πάλλη πάνω στὸ θέμα πού πραγματεύεται. Ὁ ἀ θέλαμε μόνο νὰ προσθέταμε ὅτι ὁ συγγραφέας τῆς μελέτης αὐτῆς, πέρα ἀπὸ τὴν ἐθνικοπολιτικὴ του δραστηριότητα, ἔχει παρουσιάσει σημαντικὸ πνευματικὸ ἔργο, πού ἀνάμεσά του συγκαταλέγεται ἡ ἔκδοσις καὶ ὁ σχολιασμός τῆς «Φυλλάδας τοῦ Μέγ' Ἀλέξανδρου» (Σημ. τῆς Σύνταξης).

φερε βαθύτατες φυλετικές και θρησκευτικές μεταβολές στη σύνθεση τῶν πληθυσμῶν τῆς Συρίας, Παλαιστίνης, Αιγύπτου καὶ Βορείου Ἀφρικῆς, μέχρι τοῦ Ἀτλαντικοῦ.

Ἄλλο ἓνα τέτοιο κῆμα ἦταν ἐκεῖνο ποῦ σημειώθηκε στὴ Δυτικὴ Ἀσία κατὰ τὸν 11 αἰ., ὅταν οἱ ἐπίσης πρωτόγονες Τουραδικὲς φυλὲς τῆς Κεντρικῆς Ἀσίας, περνώντας τὸν Ὀξο ποταμὸ, ξαπλώθηκαν διαδοχικὰ στὸ Ἰράν, τὴ Μικρὰ Ἀσία καὶ, ἀργότερα, σ' ὁλόκληρη τὴ Βαλκανικὴ Χερσόνησο καὶ τὴν Ἑλλάδα, ὅπου κάθισαν ἐπάνω στὸν ἐγχώριο πληθυσμὸ καὶ ἐπιφέρανε μιὰ βαθεῖα φυλετικὴ ἀλλοίωση, χωρὶς ὅμως ν' ἀπορροφήσουν ὁλότελα τοὺς ὑποταγμένους λαοὺς — Ἕλληνας, Σέρβους, Βουλγάρους κλπ. — καὶ τοῦτο χάρι τῶν ἰδιότυπων θεσμοῦ τοῦ Κορανοῦ, ποῦ ἐξαίρουσαν ἀπὸ τὸν ἐξισλαμισμὸ τοὺς λεγόμενους «Λαοὺς τοῦ Βιβλίου», δηλαδὴ τοὺς Χριστιανοὺς καὶ τοὺς Ἑβραίους².

Αὐτὴ ὑπῆρξε ἡ ἀμπατη. Ἀπὸ τὴν ἀρχὴ τοῦ 19. αἰ. ἀρχίζει ἡ παλῖρροια. Ὑπὸ τὴν ἐπίδραση νέων ἱστορικῶν φαινομένων (ὅπως τῆς Γαλλικῆς Ἐπανάστασης, τῆς Ἀρχῆς τῶν Ἐθνικοτήτων), τῆς βιομηχανικῆς καὶ τεχνολογικῆς ὑπεροχῆς τῆς Δύσης), ἀλλὰ καὶ ποικίλων ἄλλων παραγόντων (τῆς ἀνάπτυξης τῆς Ρωσίας σὲ νέο ἰσχυρὸ κράτος καὶ τῆς ἠθικῆς καὶ ὑλικῆς κατάρπτωσης τοῦ Ἰσλαμισμοῦ ἐν γένει καὶ ἰδιαίτερα τῆς Ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας), οἱ ὑποτελεῖς λαοὶ τῆς Ἑλλάδας, Σερβίας, Ρουμανίας καὶ Βουλγαρίας σηκώνονται ἐναντίον τοῦ κατακτητῆ καὶ ἐξολοθρεύουν ἢ ἐκδιώκουν τοὺς ἀνάμεσά τους τουρκικοὺς πληθυσμοὺς, ποῦ ξαναγυρίζουν στὴν ἀρχικὴ τους ἐστία, στὴ Μικρὰ Ἀσία. Καθ' ὅλο τὸν δέκατο ἕνατο αἰῶνα καὶ τὸ πρῶτο τέταρτο τοῦ εἰκοστοῦ ἐξακολουθεῖ αὐτὴ ἡ παλῖρροια, πρὸ ἔντονη ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα, Σερβία καὶ Ρουμανία, πρὸ χαλαρὴ ἀπὸ τὴ Βουλγαρία.

Ἡ παλῖρροια ὅμως σταματᾷ ἀπότομα τὸ 1922, μὲ τὴν ὕστατη καὶ ἀποφασιστικὴ προσπάθεια ποῦ ἀντιτάσσει τὸ Τουρκικὸ ἔθνος ὑπὸ τὴν ἡγεσία μιᾶς δυνατῆς καὶ ἱστορικῆς μορφῆς — τοῦ Μουσταφᾶ Κεμάλ — καὶ ἀναχαιτίζει τὴν ἑλληνικὴ προσπάθεια ν' ἀνακτήσει τὴ Μικρὰ Ἀσία καὶ τὴν Πόλη. Μὲ τὴ νίκη τῶν τουρκικῶν ὅπλων, οἱ ἑλληνικοὶ πληθυσμοὶ τῆς Μικρᾶς Ἀσίας καὶ Ἀνατολικῆς Θράκης ἀναγκάζονται νὰ καταφύγουν στὴν Ἑλλάδα καὶ τὴ φυγὴ τους ἐπισημαίνει μιὰ διεθνή συνθήκη — ἡ Σύμβαση τῆς Λωζάννης γιὰ τὴν ἀνταλλαγὴ τῶν Ἑλληνοτουρκικῶν πληθυσμῶν τῆς 30. Ἰανουαρίου 1923 —, ποῦ ἐπικυρώνει τὴν ἐκδίωξη τοῦ Ἑλληνισμοῦ ἀπὸ τίς παλιές του ἐστίες στὴ Μικρὰ Ἀσία καὶ Ἀνατολικὴ Θράκη, μὲ ἀντάλλαγμα ὅμως τὴν ὑποχρεωτικὴ μετανάστευση τῶν ὑπολοίπων τουρκικῶν πληθυσμῶν, ποῦ εἶχαν παραμείνει, μετὰ τοὺς Βαλκανικοὺς πολέμους τοῦ 1912 - 13, στὴ Μακεδονία, Ἡπειρο, Θεσσαλία, Κρήτη καὶ τὰ νησιά τοῦ Αἰγαίου.

2. Βλέπε Ν.Π. Ἐλευθεριάδου «Ἀνατολικὲς Μελέτες», Σμύρνη 1909, ποῦ ἐκθέτει πολλὰ καλὰ τὴ νομικὴ καὶ ἱστορικὴ ἐξήγηση τοῦ ὅλου ζητήματος τῶν «Προνομίων τοῦ Γένους».

Ἔγινε τότε μιὰ γενικὴ ἐκκαθάριση λογαριασμῶν μεταξὺ Τουρκίας καὶ Ἑλλάδας, ποὺ ἀφῆκε ἕμως δυὸ νησίδες — μιὰ ἑλληνικὴ στὴν Κωνσταντινούπολη καὶ μιὰ τουρκικὴ³ στὴ Δυτικὴ Θράκη — τὶς ὁποῖες ἐξήρесе ἡ Σύμβαση τῆς Λωζάννης ἀπὸ τὴν ἀνταλλαγὴ γιὰ εἰδικούς λόγους.

Ἡ καταστροφὴ τοῦ Ἑλληνισμοῦ τῆς Ρωσίας, ποὺ συνέπεσε μὲ τὴν καταστροφὴ τοῦ Ἑλληνισμοῦ τῆς Ρωσίας (Καυκάσου, Κριμαίας, Κομπάν καὶ Νότιας Ρωσίας) ἦταν ἓνα φαινόμενο κοσμοϊστορικό, ποὺ ἐγέννησε στὴν Ἑλλάδα τὸ λεγόμενο Ἑπιπροφυγικὸ Ζήτημα⁴, ζήτημα ποὺ εἶχε βαθιεῖς ἐπιπτώσεις — ἐθνικὲς, πολιτικὲς, οικονομικὲς καὶ κοινωνικὲς — πάνω στὴ ζωὴ τῆς ἐλεύθερης Ἑλλάδας⁴.

Μοῦ δόθηκε νὰ παρακολουθῆσω ὁ ἴδιος ὅλες τὶς φάσεις τοῦ ἱστορικοῦ αὐτοῦ δράματος, πρῶτα στὴ Σαλονίκη, ὡς γενικὸς γραμματεὺς τῆς πρώτης Ἀπιτροπῆς Περιθάλψεως καὶ Ἐγκαταστάσεως τῶν Προσφύγων», ποὺ ἀντιμετώπισε τὸ πρῶτο ἐκεῖνο κύμα τῆς προσφυγίας τοῦ 1914, ὕστερα, τὸ 1919 - 20, στὴν Πόλη, ὡς Κυβερνητικὸς Ἐπίτροπος στὴν Ἀπατριαρχικὴ Ἐπιτροπὴ Παλινοστήσεως τῶν Ἑλληνικῶν Πληθυσμῶν», ποὺ ἐπανέφερε στὶς ἐστῆς τοῦς τὸς πληθυσμούς ποὺ εἶχε ἐκτοπίσει, τὸ 1915, ἡ Κυβέρνηση τῶν Νεοτούρκων ἀπὸ τὴν Ἀνατολικὴ Θράκη καὶ τὰ παράλια τῆς Προποντίδας, ἀργότερα πάλι, τὸ 1923, ὡς μέλος τῆς Ἑλληνικῆς Ἀντιπροσωπείας στὴ «Μικτὴ Ἐπιτροπὴ Ἀνταλλαγῆς τῶν Ἑλληνοτουρκικῶν Πληθυσμῶν» καί, τέλος, ὡς ἀντιπρόσωπος τῆς Ἑλληνικῆς Κυβέρνησης στὴν ὑπὸ τὴν αἰγίδα τῆς Κοινωνίας τῶν Ἐθνῶν Ἀπιτροπὴ Ἀποκαταστάσεως Προσφύγων», ποὺ διαχειρίστηκε τὰ δυὸ προσφυγικὰ δάνεια, τοῦ 1924 καὶ 1928, κατὰ τὰ χρόνια 1924 - 30.

Κατὰ τὸ διάστημα τοῦτο, ἀπὸ τὸ 1914 μέχρι τοῦ 1930, ἐφρόντισα νὰ συλλέξω καὶ νὰ δημοσιέψω τὰ κυριώτερα στατιστικὰ στοιχεῖα, ποὺ κατόπτιριζαν τὶς ἱστορικὲς αὐτὲς μετακινήσεις πληθυσμῶν στὸ βαλκανικὸ, μικρασιατικὸ καὶ ρωσικὸ χῶρο. Τὰ στοιχεῖα αὐτά, ποὺ δίνουν ἀνάγλυψη τὴν εἰκόνα τῶν μεγάλων ἐθνολογικῶν μεταβολῶν ποὺ σημειώθηκαν κατὰ τὰ χρόνια ἐκεῖνα στὶς γεωγραφικὲς αὐτὲς περιοχὲς τῆς Εὐρώπης καὶ Ἀσίας καὶ ἐπέδρασαν βαθύτατα πάνω στὶς τύχες τοῦ Ἑλληνικοῦ καὶ Τουρκικοῦ ἔθνους, βρίσκονται δημοσιευμένα στὶς παρακάτω μελέτες μου:

- 1) Ἐκθεσις περὶ τῶν ἐν Μακεδονίᾳ Προσφύγων (Ἀθήναι, Ἐθνικὸν Τυπογραφεῖον, 1916).
- 2) Ἐκθεσις τῆς Πατριαρχικῆς Κεντρικῆς Ἐπιτροπῆς ὑπὲρ τῶν μετατοπισθέντων Ἑλληνικῶν Πληθυσμῶν. Ἡ περιθάλψις καὶ ἐγκατάστασις τῶν ἐν Τουρκίᾳ προσφύγων τοῦ Εὐρωπαϊκοῦ πολέμου (1918 - 1921). Κωνσταντινούπολις, 1921.

3. Στὴ μουσουλμανικὴ μειονότητα τῆς Δυτικῆς Θράκης περιλαμβάνονται καὶ οἱ Πομάκοι, ἓνας μὴ τουρκικὸς πληθυσμὸς, ποὺ μιλεῖ μιὰ βουλγαρικὴ διάλεκτο.

4. Βλέπε «Les effets de la Guerre sur la population de la Grèce (Publication de la Dotation Carnegie pour la Paix Internationale, Paris 1928).

- 3) Περὶ ἀνταλλαγῆς πληθυσμῶν καὶ Ἐποικισμοῦ ἐν τῇ Βαλκανικῇ κατὰ τὰ ἔτη 1912 - 1920 (Κωνσταντινούπολις, Μακρίδης καὶ Ἀλευρόπουλος, 1920).
- 4) Στατιστικὴ Μελέτη περὶ τῶν φυλετικῶν μεταναστεύσεων Μακεδονίας καὶ Θράκης κατὰ τὴν περίοδον 1912 - 1924 (Ἀθῆναι, 1925).
- 5) Racial Migrations in the Balkans during the years 1912 - 1924 (The Geographical Journal, October 1925, Royal Geographical Society, London).
- 6) Les effets de la Guerre sur la population de la Grèce (Publication de la Dotation Carnegie pour la Paix Internationale, Paris 1928).
- 7) The Greek Census of 1928 (The Geographical Journal, vol. LXXIII, 1929. The Royal Geographical Society, London).
- 8) Les Echanges de Populations dans les Balkans (1914 - 1924). (Imprimerie Médicale et Scientifique (S.A.), Bruxelles 1931).
- 9) Ἡ Ἀνταλλαγὴ τῶν Πληθυσμῶν ἀπὸ ἀποψῆ νομικῆ καὶ ἱστορικῆ καὶ ἡ σημασία τῆς γιὰ τὴ διεθνή θέσιν τῆς Ἑλλάδος (Ἀθῆναι, Βάρτσος, 1933).
- 10) Συλλογὴ τῶν κυριωτέρων στατιστικῶν, τῶν ἀφορωσῶν τὴν ἀνταλλαγὴν τῶν πληθυσμῶν καὶ προσφυγικὴν ἀποκατάστασιν, μετ' ἀναλύσεως καὶ ἐπεξηγήσεων, Ἀθῆναι, 1929.
- 11) «Τὸ Προσφυγικὸν Ζήτημα» ὑπὸ Μ. Πασχοπούλου, τμηματάρχου τοῦ Ὑπουργείου Προνοίας (βάσει τῶν δικῶν μου πληροφοριῶν καὶ στατιστικῶν), στὴ Μεγάλῃ Ἑλληνικῇ Ἐγκυκλοπαίδειᾳ, τόμος «ἙΛΛΑΣ», σσ. 405 - 412, Ἀθῆναι 1926.
- 12) The Refugee Problem — Report of a Survey, by Sir John Hope-Simpson, Oxford University Press, London, 1939 (Memorandum by A.A. Pallis, p. 429 and passim).

ΠΟΣΟΙ ΉΣΑΝ ΟΙ ΠΡΟΣΦΥΓΕΣ;

Τὰ δημοσιεύματα τῶν ἐφημερίδων συνήθως στρογγυλοποιοῦν τὸν ἀριθμὸ τῶν προσφύγων ποῦ ἐγκαταστάθηκαν στὴν Ἑλλάδα μετὰ τὴ Μικρασιατικὴ καταστροφὴ γύρω ἀπὸ τὸ 1.500.000. Ὁ πραγματικὸς ὅμως ἀριθμὸς, σύμφωνα μὲ τὴ Γενικὴ Ἀπογραφὴ τοῦ Πληθυσμοῦ τῆς Ἑλλάδος τῆς 15ης Μαΐου 1928, ποῦ περιλαμβάνει χωριστὸ πῖνακα τῶν προσφύγων κατὰ προέλευση, ἀνῆρχετο σὲ 1.221.849. Ὁ ἀριθμὸς αὐτὸς περιλαμβάνει ὅλους τοὺς πρόσφυγες — ἀπὸ Τουρκία, Βουλγαρία, Ρωσία καὶ ἓνα μικρὸ ἀριθμὸ ἀπὸ Ἀλβανία, Σερβία καὶ Δωδεκάνησο — ποῦ ἤλθαν στὴν Ἑλλάδα κατὰ τὴν περίοδον 1913 - 1924.

Ὁ παρακάτω πῖνακας δίνει τὴ σχετικὴ ἀνάλυση:

Ἀπὸ Τουρκία

Μικρασιᾶτες	626.954	
Πόντιοι	182.169	
Θρᾶκες	256.635	
Κωνσταντινοπολίτες	<u>38.458</u>	1.104.216

Ἀπὸ Βουλγαρία

49.027

Ἀπὸ Ρωσία

Καύκασος	47.091	
Λοιπὴ Ρωσία	<u>11.435</u>	58.526

Διαφόρων προελεύσεων

Ἑλβανία	2.186	
Σερβία	5.250	
Δωδεκάνησος	561	
Διάφοροι	2.083	
		10.080
		1.221.849

Οἱ Κωνσταντινοπολίτες, κατὰ τὴ Σύμβαση τῆς Λωζάννης, δὲν ἦσαν ἀνταλλάξιμοι, ἀλλὰ μέρος τοῦ ἑλληνικοῦ πληθυσμοῦ τῆς Πόλης ἐγκατέλειψε τὴν Τουρκία κατὰ τὸ φθινόπωρο τοῦ 1922, πρὶν ἀνακαταλάβουν οἱ Κεμαλικοὶ τὴν Πόλη, ἐκ λόγων προνοίας.

Οἱ ἀπὸ Βουλγαρία μετανάστευσαν στὴν Ἑλλάδα δυνάμει τῆς Συμβάσεως τοῦ Νεϊγῦ τῆς 27ης Νοεμβρίου 1919, ποὺ προέβλεπε τὴν ἐθελουσία μετανάστευση τῶν φυλετικῶν μειονοτήτων τῶν δύο χωρῶν.

Οἱ ἀπὸ Σερβία ἦσαν οἱ Ἑλληνες τῶν περιφερειῶν Μοναστηρίου, Γευγελῆς, Στρωμνίτης κλπ., ποὺ ἐγκατέλειψαν τὰ προσαρτηθέντα στὴ Σερβία μέρη τῆς Μακεδονίας μετὰ τὴν ὑπογραφή τῆς Συνθήκης τοῦ Βουκουρεστίου τοῦ 1913.

Ὁ ἀριθμὸς τῶν 1.221.849 προσφύγων πρέπει νὰ θεωρηθεῖ ὡς ἀπολύτως ἀκριβής, γιὰτὶ οἱ πρόσφυγες εἶχαν συμφέρον νὰ δηλώσουν τὴν προσφυγικὴ τους ιδιότητα γιὰ ν' ἀποκτήσουν διάφορα ὠφελήματα ποὺ τοὺς χορηγοῦσε τὸ Κράτος.

ΑΛΛΟΓΕΝΕΙΣ ΠΡΟΣΦΥΓΕΣ

Ἐκτὸς ἀπὸ τοὺς Ἑλληνες πρόσφυγες κατέφυγε στὴν Ἑλλάδα καὶ ἓνας μικρὸς ἀριθμὸς ἀλλογενῶν προσφύγων, ποὺ συμμερίστηκαν τὴν τύχη τῶν δικῶν μας μετὰ τὴ Μικρασιατικὴ καταστροφή. Αὐτοὶ ἦσαν οἱ Ἀρμένιοι, κατὰ πρῶτο λόγο, καὶ μικρὸς ἀριθμὸς Κιρκασίων καὶ Ἀσσυρίων.

I. Ἀρμένιοι

Οἱ μὲν Ἀρμένιοι τῆς Σμύρνης καὶ λοιπῆς Δυτικῆς Μικρᾶς Ἀσίας ἦσαν περίπου 32.000. Αὐτοὺς τοὺς ἀποκατέστησε μερικῶς ἡ Ὑπᾶτη Ἀρμοστεία γιὰ τοὺς Πρόσφυγες τῆς Κοινωνίας τῶν Ἑθνῶν, ποὺ τοὺς ἐφοδίασε μὲ τὰ λεγόμενα «διαβατήρια Νάνσεν», ποὺ χορηγοῦντο στοὺς ἄνευ ἐθνικότητος πρόσφυγες. Τὰ παιδιὰ τους, ὅσα ἦσαν κάτω τῶν 22 ἐτῶν, ἀπέκτησαν τὴν ἑλληνικὴ ὑπηκοότητα, δυνάμει Νόμου τοῦ 1927.

Ὅσοι συμπαθοῦσαν πρὸς τὸν Κομμουνισμὸν — 6.589 — μετανάστεψαν κατὰ τὰ ἀκόλουθα χρόνια (1931 - 33) στὴ Σοβιετικὴ Δημοκρατία τοῦ Ἐριβάν, δυνάμει ἐδικτῆς συμφωνίας μεταξὺ Ἑλλάδος καὶ Σοβιετικῆς Ἐνώσεως.

2. Κιρκάσιοι

“Ένας μικρός αριθμός Κιρκάσιων — γύρω από τους 1.200 — που είχαν συμπολημήσει με τον έλληνικό στρατό στη Μικρά Άσία υπό τον Άνζαβούρ Πασά, κατέφυγαν στην Ελλάδα και βρίσκονται εγκατεστημένοι σε διάφορα χωριά της Μακεδονίας (500 - 850) και της Θράκης (350). Οί Κιρκάσιοι αυτοί είναι απόγονοι εκείνων που είχαν εγκαταλείψει την όρεινή τους πατρίδα στον Κάυκασο μετά από τον Ρωσοτουρκικό πόλεμο του 1877 - 78.

3. Άσσύριοι

“Ένας ελάχιστος αριθμός Άσσυρίων — περί τους 400 — κατέφυγε κι αυτός στην Ελλάδα. Οί λίγες αυτές οικογένειες σχημάτισαν μιá μικρή κοινότητα στον Άγιο Σάββα του Πειραιά. Γι’ αυτούς εφρόντισε ό Όργανισμός Ένωμένων Έθνών.

Οί Άσσύριοι, που ανήκουν στην αρχαία χριστιανική εκκλησία των Νεστοριανών, ήσαν μιá πολεμική φυλή κτηνοτρόφων, που ζούσαν στην όρεινή περιοχή του Χάκκιαρι, στα όνορα Τουρκίας και Περσίας. Κατά τον Α΄ Ευρωπαϊκό πόλεμο έλαβαν τά όπλα και πολέμησαν παρά τó πλευρό της Ρωσίας, όταν ό ρωσικός στρατός προήλασε ως την Τραπεζούντα. Μετά την αποχώρηση των Ρώσων (τόν Δεκέμβριο του 1917), οί Άσσύριοι εγκατέλειψαν την πατρίδα τους και καταφύγανε στην Περσία, όπου οί Βρεταννοί τους οργάνωσαν σε ειδικό στρατιωτικό σώμα. Μετά από την εκκένωση της Περσίας από τά βρετανικά στρατεύματα, οί Βρεταννοί τους μεταφέρανε στο Ίράκ, όπου έμειναν συγκροτημένοι υπό τó όνομα «Άσσυριακή Λεγεώνα», ως την ανακήρυξη της ανεξαρτησίας του Ίράκ (Φεβρ. 1931), όποτε, φοβούμενοι αντίποινα εκ μέρους των Ίρακιανών, καταφύγανε στη Συρία, όπου ή Κοινωνία των Έθνών τους εγκατέστησε στα Συρο-Ίρακινά όνορα, στις όχθες του ποταμού Χαμπούρ.

Οί Άσσύριοι έχουν διατηρήσει την παλιά τους θρησκευτική οργάνωση και έξαρτώνται από τον Πατριάρχη τους Μάρ Σιμόν, του όποιου ή οικογένεια βρίσκεται εγκατεστημένη στην Κύπρο.

ΟΙ ΔΙΩΓΜΟΙ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΥ ΤΗΣ ΤΟΥΡΚΙΑΣ

Ό Έλληνισμός της Τουρκίας κατά τά έτη 1914 - 1922 έπαθε τρομακτική φθορά λόγω των άλλεπαλλήλων διωγμών. Οί Έλληνες της Τουρκίας, σύμφωνα πρós την Τουρκική στατιστική του 1912, δηλαδή κατά τις παραμονές του Α΄ Βαλκανικού Πολέμου, ανέρχονταν σε 2.348.739⁵.

5. Δέν περιλαμβάνονται οί Έλληνες του Νομού Άδάνων που, κατά πληροφορίες του Έτουρχειού Περιθάλψεως του 1921, ήσαν τότε γύρω από τις 10.000.

Κατά τὸν πρῶτο διωγμὸ τοῦ 1914, ἂν καὶ δὲν ἔγιναν τότε σφαγές, ἕνας ἀριθμὸς 86.363, ὑπὸ τὴν ἀπειλὴ τῶν ἐκ Μακεδονίας Τούρκων προσφύγων (μουχατζήρων), ἐγκατέλειψε τὰ χωριά του στὰ παράλια τῆς Μικρᾶς Ἀσίας καὶ τὸ ἐσωτερικὸ τῆς Ἀνατολικῆς Θράκης. Οἱ περισσότεροι ἀπ' αὐτοὺς καταφύγανε στὴ Μακεδονία, ὅπου ἐγκαταστάθηκαν 17.975 οἰκογένειες (71.187 ἄτομα). Οἱ πρόσφυγες αὐτοὶ ὑποφέρανε πολὺ ἀπὸ τὸ νοσηρὸ κλίμα τῆς Μακεδονίας καὶ ἀρκετὲς χιλιάδες πέθαναν ἀπὸ ἐλονοσία⁶.

Μεγάλῃ φθορᾷ προκάλεσε ἐπίσης ὁ ἐκτοπισμὸς τῶν ἐλληνικῶν πληθυσμῶν τῆς Ἀνατολικῆς Θράκης καὶ τῶν παραλίων τῆς Προποντίδας, ποὺ διέταξε ἡ Κυβέρνηση τῶν Νεοτούρκων τὸ 1915. Οἱ ἐκτοπισμοὶ αὐτοὶ ἔγιναν κατ' εἰσῆγγησιν τοῦ τότε ἀρχιστρατήγου τοῦ τουρκικοῦ στρατοῦ Γερμανοῦ Στρατηγοῦ Λίμαν φὸν Σάντερς, στὴν ἀρχὴ τοῦ Ἀ' Εὐρωπαϊκοῦ Πολέμου, γιὰ λόγους ἀσφαλείας, γιὰτὶ οἱ "Ἕλληνες θεωροῦνταν ὡς συμπαθοῦντες πρὸς τοὺς Συμμάχους τῆς Ἀντάντ. Ἡ μεταφορὰ τῶν πληθυσμῶν αὐτῶν στὰ ἐνδότερα θῆσσι Ἀνατολῆς ἔγινε ὑπὸ ἐξαιρετικὰ σκληρὰς συνθήκης. Σύμφωνα πρὸς τὶς ἐκθέσεις τῶν Μητροπόλεων, ποὺ ὑποβλήθηκαν στὴν Κεντρικὴ Παιτριάρχικῇ Ἐπιτροπῇ στὴν Πόλη⁷, ποὺ ὀργάνωσε τὴν παλινόστησίν τους μετὰ τὴν ὑπογραφὴ τῆς Ἀνακωχῆς τοῦ Μοῦδρου (30 Ὀκτωβ. 1918), εἶχαν ἐκτοπισθεῖ 483.212 (96.191 ἀπὸ τὴν Ἀνατολικὴ Θράκη καὶ 387.021 ἀπὸ τὰ παράλια τῆς Μικρᾶς Ἀσίας καὶ Πόντου), ἀπὸ τοὺς ὁποίους ἐπέστρεψαν μόνις 200.000 (50.000 στὴ Θράκη καὶ 150.000 στὰ ἄλλα μέρη). Ὡστε ὁ ἐκτοπισμὸς αὐτὸς στοίχισε κάπου 280.000 ψυχές, ποὺ πέθαναν ἀπὸ τὶς στερήσεις καὶ τὶς κακουχίες.

Κατὰ καὶ μετὰ τὴ Μικρασιατικὴ καταστροφὴ τοῦ 1922 οἱ Τούρκοι χάλασαν πολλὰ ἐλληνικὰ χωριά καὶ σφάζανε τοὺς κατοίκους. Γιὰ τὸν ἀριθμὸ τῶν ἀτόμων ποὺ χάθηκαν στὰ ἐνδότερα τῆς Μικρᾶς Ἀσίας καὶ τοῦ Πόντου κατὰ τὴν τραγικὴ αὐτὴν περίοδο δὲν ὑπάρχουν, φυσικὰ, ἀκριβεῖς στατιστικὲς, ἀλλ' ὁ ἀριθμὸς μπορεῖ νὰ ὑπολογισθεῖ σὲ τουλάχιστο 640.000.

Ἄν πάρει κανεὶς ὡς ἀφετηρίαν τὴν Τουρκικὴν στατιστικὴν τοῦ 1912 (βλέπε Παράρτημα στὸ τέλος), ποὺ δείχνει 1.984.280⁸ "Ἕλληνες στὰ βιλαέτια τῆς Εὐρωπαϊκῆς καὶ Ἀσιατικῆς Τουρκίας (πλὴν Κωνσταντινουπόλεως), ὅπου ὑπῆρχε ἰθαγενὴς ἐλληνικὸς πληθυσμὸς, καὶ ἀφαιρέσει τὸν ἀριθμὸ τῶν προσφύγων ἀπὸ Τουρκία (πλὴν Κωνσταντινουπόλεως), ποὺ ἀπογράφηκαν στὴν Ἑλλάδα κατὰ τὴ Γενικὴ Ἀπογραφὴ τοῦ Πληθυσμοῦ τοῦ 1928 — δηλ.

6. Βλέπε "Ἐκθεσιν περὶ τῶν ἐν Μακεδονίᾳ προσφύγων" (Ἐθνικὸν Τυπογραφεῖον, Ἀθήναι, 1916), ποὺ δίνει λεπτομερεῖς ἀριθμοὺς κατὰ προέλευσιν καὶ τόπον ἐγκαταστάσεως.

7. Βλέπε «Τὸ Ἔργον τῆς Ἑλληνικῆς Περιθάλψεως» τοῦ Μιχ. Αἰλιανοῦ (Ἰπουργεῖον Ἐξωτερικῶν, Ἀθήναι 1921), σσ. 33 - 53.

8. Πλὴν Βιλαετίου Ἀδάνων, ποὺ τὸ 1921 ὑπολογίστηκαν σὲ κάπου 10.000.

1.066.000 — φτάνει στο συμπέρασμα ότι, κατά το διάστημα 1914 - 1923, ό Έλληνισμός τής Τουρκίας έχασε περίπου 920.000 ψυχές.

ΟΙ ΕΛΛΗΝΕΣ ΤΟΥ ΠΟΝΤΟΥ

Οί Έλληνες του Πόντου ανέκαθεν αποτελοῦσαν ξεχωριστό τμήμα του Έλληνισμού τής Μικρᾶς Ἀσίας, με ιδιαίτερο γλωσσικό ιδίωμα και διαφορετικά ήθη και έθιμα.

Κανένα άλλο τμήμα τής Έλληνικῆς φυλῆς δέν δοκιμάστηκε τόσο σκληρά κατά τὰ τραγικά χρόνια 1915 - 1922.

Σύμφωνα με τήν Τουρκική στατιστική του 1912, οί Έλληνες κάτοικοι του Πόντου ανέρχονταν τότε σε 376.510⁹, κατανεμημένοι ως εξής:

Βιλαέτι Τραπεζοῦντος		353.533
Βιλαέτι Σεβαστείας:		
Καζᾶς Καραχισσάρ	14.250	
Καζᾶς Ἀμασειας	<u>3.038</u>	17.288
Βιλαέτι Κασταμονῆς:		
Καζᾶς Σινώπης		<u>5.689</u>
		<u>376.510</u>

Οί ἐκ Πόντου πρόσφυγες που καταφύγανε στην Ελλάδα μετά τή Μικρασιατική καταστροφή, σύμφωνα με τή Γενική Ἀπογραφή του Πληθυσμού του 1928, ήσαν μόλις 182.169. Ἡ διαφορά ἐπὶ ἑλαττον (376.510 - 182.341) δείχνει τήν τρομερή φθορά που ἔπαθε τὸ τμήμα τουτο του Έλληνισμού κατά τὰ ἐνδιάμεσα χρόνια.

Τουτο βέβαια ἐξηγεῖται ἀπὸ τὸ γεγονός ότι, ἅμα ξέσπασε τὸ Κεμαλικὸ Κίνημα του 1919, ὁ Πόντος βρέθηκε ὀλότελα ἀποκομμένος ἀπὸ τήν Πόλη και ἀπὸ τήν κατεχόμενη ἀπὸ τὸν Έλληνικὸ στρατὸ ζώνη τής Δυτικῆς Μικρᾶς Ἀσίας. Καθ' ὅλο αὐτὸ τὸ διάστημα τὰ ἑλληνικά χωριά του Πόντου βρίσκονταν ἐκτεθειμένα στις ἐπιθέσεις τῶν συμμοριῶν του αἰμοβόρου Ὁ σ μ ἄ ν Ἀ γ ἄ τῆς Κερασούντας και ἄλλων ἀρχηγῶν «τσετῶν». Μόνο μετά τήν ὑπογραφή τῆς Ἀ ν α κ ω χ ῆ ς τ ὶ ν Μ ο υ δ α ν ῶ ν (11 Ὀκτωβρίου 1922), που τερμάτισε τίς ἐχθροπραξίες μεταξύ Κεμαλικῆς Τουρκίας και Ἑλλάδος, ἡ Τουρκική Κυβέρνηση ἐπέτρεψε τή μεταφορά τῶν Ποντίων στην Ἑλλάδα¹⁰.

9. Ὁ Μητροπολίτης Τραπεζοῦντος Χρῦσανθος, στὸ ὑπόμνημα που ὑπέβαλε στη Διάσκεψη τῆς Εἰρήνης στὸ Παρίσι τὸ 1919, τοὺς ἀνεβάζει σε 850.000, ἀριθμὸ προφανῶς ἐξογκωμένο. Ἀναφέρει ἐπίσης 200.000 Σταυριῶτες (Κρυπτοχριστιανούς), που εἶχαν ἐξισλαμοθεῖ παλαιότερα, μα διατηροῦσαν ἀκόμα, μυστικά, τή χριστιανική τους πίστη.

10. Ὁ γράφων τίς γραμμές αὐτὲς ἐπόπτευσε στη μεταφορά αὐτή, ὡς ἀντιπρόσωπος του

Στήν πανωλεθρία του Πόντου πρέπει να όμολογήσει κανείς ότι συνετέλεσε και ή πολιτική του Έλληνικού Κράτους και του Οίκουμεινικού Πατριαρχείου. Ο Έλευθέριος Βενιζέλος έπρότεινε στη Διάσκεψη τής Ειρήνης στο Παρίσι του 1919 να συμπεριληφθεί όλόκληρο το Βιλαέτι τής Τραπεζούντος, όπου βρισκόταν ο ήγκος του έλληνικού πληθυσμού του Πόντου, στο νέο Άρμενικό Κράτος που, υπό την έμπνευση τής Άμερικτς, έπρόκειτο να ιδρυθεί στην Άνατολική Μικρά Άσία. Όμως το Έθνικό Συμβούλιο των Ποντίων, που είχε σχηματιστεί στο Μπατούμ, έστειλε τον άείμνηστο Μητροπολίτη Τραπεζούντος Χρυσάνθο στο Παρίσι, για να υποστηρίξει την ίδρυση ανεξάρτητου Κράτους του Πόντου (υπόμνημά του τής 2 Μαΐου 1919 προς τη Διάσκεψη), ενώ παράλληλα έγιναν συνεννοήσεις μεταξύ του Οίκουμεινικού Πατριαρχείου και του Άρμενικού Πατριαρχείου στην Πόλη για μιá όμοσπονδιακή ένωση, Αυστρο-Ούγγρικού τύπου, Πόντου και Άρμενίας¹¹. Άργότερα ο Τραπεζούντος μετέβηκε στην Τιφλίδα και το Έριβάν για να διαπραγματευτεί τη συναψη Έλληνο-Άρμενικής Όμοσπονδίας. Οι έέργειες αυτές εξόργισαν ακόμα περισσότερο τους Τούρκους, που καταδίκασαν τον Τραπεζούντος, έρήμην, σε θάνατο και ένέτειναν με ιδιαίτερη μανία την εξόντωση των Έλλήνων του Πόντου¹².

ΟΙ ΕΛΛΗΝΕΣ ΤΗΣ ΡΩΣΙΑΣ

Η εκρίζωση του Έλληνισμού τής Τουρκίας που έγινε, για να το πούμε έτσι, μπροστά στα μάτια μας, έπισκίασε κάπως την τραγωδία του Έλληνισμού τής Ρωσίας, που συνέβηκε κατά τα χρόνια 1917 - 1921.

Μέχρι του 1917, όταν ξέσπασε ή Ρωσική Έπανάσταση, ζούσαν στη Ρωσία κάπου 750.000 Έλληνες — τον αριθμό αυτό, τον μη άπόλυτως εξακριβωμένο, έδωσε το Πανελλήνιο Συμβούλιο των «έν Ρωσία Έλληνικών πληθυσμών» στην Έλληνική Άποστολή, που στάλθηκε τον Ιούλιο του 1919 στη Νότιο Ρωσία, για να όργανώσει την περιθαλψη και μεταφορά στην Έλλάδα των εκεί προσφύγων.

Έλληνικού Έρυθρού Σταυρού στην Πόλη, εκτελώντας ειδική άποστολή εκ μέρους τής Έλληνικής Κυβέρνησης.

11. Για την Ιστορία των διαπραγματεύσεων βλέπε «Μέγα Έλληνικών Βιογραφικών Λεξικών» Βοβολίνη, Δ, σσ. 535 - 538, υπό το όνομα «Ίων Στεφ. Δραγούμης». Σχετική μελέτη είχε δημοσιέψει το 1920 ο Δραγούμης στο περιοδικό του «Πολιτική Έπιθεώρησης».

12. Ο Βρετανός Γενικός Έπιτελάρχης, Στρατάρχης Sir Henry Wilson, άναφέρει στο Ημερολόγιό του, πός ο Βενιζέλος του έπρότεινε, τον Ιούλιο του 1919, να στείλει Έλληνικό στρατό στην Τραπεζούντα. Η πρόταση όμως δέν έγινε δεκτή από τις Μεγάλες Δυνάμεις (F.M. Sir Henry Wilson — His life & Diaries, II, 252).

Σύμφωνα πρὸς τὴν ἴδια πηγή, ὁ Ἑλληνισμὸς τῆς Ρωσίας, πρὸ τοῦ 1917, ἦταν κατανεμημένον ὡς ἐξῆς:

1) Ἀντικαύκασος	195.000
2) Κυβερνεῖο Μαύρης Θάλασσας	35.000
3) Κουμπάν, Τερέκ, Ντόν καὶ Σταυροπόλ	130.000
4) Κριμαία	70.000
5) Μαρισπόλ	170.000
6) Λοιπὴ Ρωσία	150.000
	<hr/>
	750.000 ¹³

Οἱ περισσότεροι ἀπ' αὐτούς, πού ἦσαν ἐγκατεστημένοι στὸν Καύκασο καὶ Νότιο Ρωσία, ἦσαν Ποντιακῆς καταγωγῆς καὶ εἶχαν καταφύγει στὴ Ρωσία κατὰ τοὺς διαφόρους Ρωσοτουρκικοὺς πολέμους τοῦ 19. καὶ 20. αἰώνα (1828 - 32, 1856 - 64, 1877 - 78 καὶ 1914 - 17), ζητώντας τὴν προστασία τοῦ Τσάρου, προμάχου τῆς Ὁρθοδοξίας. Οἱ παλαιότεροι μάλιστα εἶχαν χάσει τὴ γλώσσα τους — οἱ τῆς Μαριούπολης καὶ τῆς Κριμαίας ἦσαν ρωσόφωνοι, οἱ δὲ τῆς Τσάλκας (Γεωργίας) καὶ μέρους τῆς περιφερείας Κάρς (Ἀρμενίας) τουρκόφωνοι ἢ ἀρμενόφωνοι.

Οἱ ὑπόλοιποι 150.000 ἦσαν κυρίως ἀπὸ τὴν ἐλεύθερη Ἑλλάδα, πού, ἐγκατεστημένοι σὲ διάφορες πόλεις τοῦ ἐσωτερικοῦ τῆς Ρωσίας, διατηρησαν ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον τὴν ἑλληνικὴ ὑψηλοῦτητα.

Στὸ Κουμπάν καὶ στὸν Καύκασο (Γεωργία) οἱ Ἕλληνες ἦσαν ἄλλοι ἀστοί, ἄλλοι γεωργοί. Οἱ τελευταῖοι καλλιεργοῦσαν ὡς κολλῆγοι τὰ κτήματα τῶν Ρώσων καὶ Γεωργιανῶν μεγιστάνων ἢ ἦσαν καπνοκαλλιεργητὲς (περιφέρεια Σοχούμ).

Ὅταν ξέσπασε ἡ Ρωσικὴ Ἐπανάσταση, τὸ Μάρτη τοῦ 1917, ἓνα μεγάλο μέρος τῶν Ἑλλήνων τοῦ ἐσωτερικοῦ τῆς Ρωσίας κατέφυγε στὰ λιμάνια τῆς Μαύρης Θάλασσας — τὴν Ὀδησσὸ καὶ τὸ Νοβοροσίσκ — ζητώντας νὰ ἐπιβιβασθοῦν σὲ πλοῖα γιὰ νὰ πάνε στὴν Ἑλλάδα.

Στὸ Κουμπάν οἱ γαῖες τῶν Ρώσων μεγιστάνων μοιράσθηκαν στοὺς Κοζάκους, πού ἐκδίωξαν τοὺς Ἕλληνες καλλιεργητὲς.

Στὸν Καύκασο ἐπίσης, μετὰ τὴν ἀποχώρηση τοῦ Ρωσικοῦ στρατοῦ ἀπὸ τὸ Βιλαέτι τῆς Τραπεζοῦντος τὸ Δεκέμβριο τοῦ 1917, ὁ Τουρκικὸς στρατὸς προῆλασε καὶ ἀνακατέλαβε τὶς δυὸ ἐπαρχίες, τοῦ Ἀρδαχάν καὶ τοῦ Κάρς, πού ἡ Τουρκία εἶχε χάσει μετὰ τὸν Ρωσοτουρκικὸν πόλεμον τοῦ 1877 - 78. Ἐγιναν τότε σφαγῆς καὶ ἓνα μεγάλο μέρος τοῦ Ἑλληνικοῦ πληθυσμοῦ κατέφυγε στὸ Μπατούμ, ὅπου περιέμενε πλοῖα γιὰ νὰ ζητήσῃ ἀσυλο στὴν Ἑλλάδα.

13. Βλ. Μ. Αἰλιανὸν «Τὸ Ἔργο τῆς Ἑλληνικῆς Περιθάλψεως» (Γραφεῖον Τύπου Ἐπιχειρηματικοῦ Ἐξωτερικῶν, 1924, σελ. 88), πού δίνει ὅλες τὶς λεπτομέρειες.

Ἡ Ἑλληνική Κυβέρνηση ἔστειλε τότε μιὰ ἀποστολή κάτω ἀπὸ τὸν ἀείμνηστο Ν. Κ α ζ α τ ζ α κ η, γιὰ νὰ περιθάλψει τοὺς Ἑλληνες πρόσφυγες καὶ νὰ ὀργανώσει τὴ μεταφορὰ τοὺς στὴν Ἑλλάδα. Ἡ ἀποστολή μοιράσθηκε σὲ δύο — τὸ ἓνα κλιμάκιο, μὲ κέντρο τὸ Αἰκατερινοντάρ, ἐφρόντισε γιὰ τοὺς πρόσφυγες τοῦ Κουμπάν, τὸ δὲ ἄλλο, μὲ κέντρο τὴν Τιφλίδα, γιὰ τοὺς πρόσφυγες τῆς Γεωργίας καὶ λοιπῶν περιφερειῶν τοῦ Καυκάσου.

Σύμφωνα μὲ τὴ Γενική Ἀπογραφή τοῦ Πληθυσμοῦ τῆς Ἑλλάδος τῆς 15ης Μαΐου 1928, ὁ ἀριθμὸς τῶν ἐκ Ρωσίας προσφύγων ἀνερχόταν σὲ 58.526, ἐκ τῶν ὁποίων 47.091 ἀπὸ τὸν Καύκασο καὶ 11.435 ἀπὸ τὴ λοιπὴ Ρωσία.

Τί ἀπόγιναν οἱ λοιποί;

Σύμφωνα πρὸς μιὰ ἐπίσημη Σοβιετικὴ στατιστικὴ τοῦ 1926, ὑπῆρχαν τότε στὴ Σοβιετικὴ Ἐνωσιὴ 213.800 Ἑλληνες. Συνεπῶς, ἂν ἀποδεχθοῦμε ὡς ἀκριβῆ τὸν ἀριθμὸ τῶν 750.000 Ἑλλήνων, ποὺ ὑπῆρχαν στὴ Ρωσία πρὶν ἀπὸ τὴ Ρωσικὴ Ἐπανάστασι (ἀριθμὸ ποὺ ἔδωσε στὴν Ἑλληνικὴ Κυβέρνησι τὸ Συνέδριο τῶν Ἑλλήνων τῆς Ρωσίας, ποὺ συνῆλθε στὸ Ταϊγάνι τὸν Ἰανουάριον τοῦ 1919), τότε προκύπτει ὅτι, κατὰ τὰ χρόνια 1917 - 1926, ἐχάθηκαν ἀπὸ τὶς κακουχίες, ἀσθένειες κλπ. κάπου 536.000 Ἑλληνες (750.000 - 214.000).

Ποιά ὑπῆρξε ἡ τύχη τῶν 213.800 ποὺ ἀπόμειναν;

Γνωρίζομε ἀπὸ τὴν ἐπίσημη ἔκθεσι ποὺ ἔστειλε τὸ 1947 στὴν Ἑλληνικὴ Κυβέρνησι ὁ Ἑλληὴν Ἐπιτετραμμένος στὴ Μόσχα κ. Ἀλέξ. Σγουρδαῖος ὅτι, τὸ καλοκαίρι τοῦ ἔτους ἐκείνου, ἡ Σοβιετικὴ Κυβέρνησι ἐκτόπισε στὸ Κ α ζ α χ σ τ ἄ ν τῆς Κ ε ν τ ρ ι κ ῆς Ἀ σ ί ας ὀλόκληρον τὸν ὑπόλοιπον Ἑλληνικὸν πληθυσμὸν τῆς Κριμαίας καὶ τοῦ Καυκάσου. Τοῦτο ἔγινε σύμφωνα πρὸς τὴν πολιτικὴν τῆς Σοβιετικῆς Κυβερνήσεως ν' ἀπομακρύνει ἀπὸ τὰ παράλια τοῦ Εὐξείνου, γιὰ λόγους ἀσφαλείας, τοὺς μὴ ρωσικοὺς πληθυσμούς. Εἶχαν προηγηθεῖ οἱ Γάταροι τῆς Κριμαίας καὶ οἱ Τσετσένηδες τοῦ Καυκάσου, ποὺ εἶχαν συμπράξει μὲ τοὺς Γερμανοὺς κατὰ τὴν προέλασι τοῦ Γερμανικοῦ στρατοῦ μέχρι Καυκάσου.

Κατὰ δημοσιογραφικὰς πληροφορίες ἐκ Μόσχας, ποὺ δημοσιεύθηκαν στὸν ἑλληνικὸν Τύπον τὴν 31 Ὀκτωβρίου 1963, βρισκόνταν τότε στὸ Καζαχστὰν περὶπου 50.000 Ἑλληνες. Ἄν ὁ ἀριθμὸς αὐτὸς εἶναι ἀκριβής, τότε βρίσκονται ἀκόμα σὲ διάφορα μέρη τῆς Ρωσίας (πλὴν Κριμαίας καὶ Καυκάσου) κάπου 164.000 Ἑλληνες (214.000 - 50.000), οἰκτρὸ ὑπόλοιπον τοῦ ἄλλοτε ἀνηθροῦ Ἑλληνισμοῦ τῆς Ρωσίας.

ΟΙ ΤΟΥΡΚΟΙ ΠΡΟΣΦΥΓΕΣ

Ἡ μελέτη αὐτὴ δὲ θὰ ἦταν πλήρης, ἂν δὲν ἐκάναμε μνεῖα καὶ γιὰ τὴν ἀντίθετη πλευρά, δηλ. τὴ μετανάστευσι τῶν Τουρκικῶν πληθυσμῶν, ποὺ ἐγκατέλειψαν τὰ Βαλκάνια κατὰ τὰ χρόνια 1912 - 1924 καὶ ἐπέστρεψαν στὴν Ἄνατο-

λική Θράκη και τη Μικρά Ἀσία, ἀπ' ὅπου εἶχαν ὀρμηθεῖ μετὰ τὴν ἱστορικὴ μάχη τοῦ Κερμὲν (1371), ποὺ ἀνοίξε τις πόρτες τῆς Βαλκανικῆς Χερσονήσου στὸ Σουλτάνο Μουράτ τὸν Α'¹⁴.

Ἡ καλὴροια αὐτῆ τῶν Τούρκων ἄρχισε κατὰ τὸ πρῶτο τέταρτο τοῦ 19. αἰ. Κατὰ τὴ διάρκειά τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπανάστασης οἱ ντόπιοι Τούρκοι τῆς Πελοποννήσου ἐγκατέλειψαν τὴν Ἑλλάδα καὶ ζήτησαν καταφύγιο στὴν Τουρκία. Τὸ ἴδιο συνέβηκε καὶ στὴν ἐπίσης ἐπαναστατημένη Σερβία. Τρία χρόνια μετὰ τὴν ἀνεξαρτησία τῆς Ἑλλάδας — τὸ 1833 — ἀναχώρησαν καὶ οἱ Τούρκοι τῆς Εὐβοίας, τῆς ὁποίας ἡ παράδοσις εἶχε ἀργήσει.

Ἡ προσάρτησις τῆς Βοσνίας ἐκ μέρους τῆς Αὐστρουγγαρίας, τὸ 1908, εἶχε ὡς ἀποτέλεσμα τὴ μετανάστευσις ἀρκετῶν χιλιάδων Βοσνίων Μουσουλμάνων στὴν Τουρκία.

Κατὰ καὶ ἀμέσως μετὰ τοὺς Βαλκανικοὺς πολέμους πολλὰς χιλιάδες Τούρκων ἐγκατέλειψαν τὰ Μακεδονικὰ καὶ Θρακικὰ ἐδάφη, ποὺ εἶχαν καταλάβει οἱ στρατοὶ τῶν Βαλκανικῶν Συμμάχων. Οἱ περισσότεροι προέρχονταν ἀπὸ τὰ Σερβικὰ καὶ Βουλγαρικὰ τμήματα τῆς Μακεδονίας καὶ λιγότεροι ἀπὸ τὰ Ἑλληνικά.

Σύμφωνα μὲ τοὺς ἐπίσημους ἀριθμοὺς τοῦ Τουρκικοῦ Ὑπουργείου Προσφύγων, οἱ μεταναστεύσαντες στὴν Τουρκία Μουσουλμάνοι πρόσφυγες («μουχατζήρηδες», ὅπως τοὺς ὀνόμαζαν) κατὰ τὰ ἔτη 1912 - 20 ἀνῆλθαν σὲ 413.922, ἀπὸ τοὺς ὁποίους 143.189 ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα¹⁵. Ἡ εἰσορὴ αὐτῆ Μουσουλμάνων προσφύγων ἀπὸ τὰ Βαλκάνια ὑπῆρξε ἡ κυρία αἰτία τῆς ἐκδιώξεως, τὸ 1914, μέρους τοῦ Ἑλληνικοῦ πληθυσμοῦ ἀπὸ τὴν Ἀνατολικὴν Θράκην καὶ τὰ παράλια τῆς Δυτικῆς Μικρᾶς Ἀσίας.

Ἡ κίνησις αὐτὴ συνεχίσθηκε καὶ μετὰ τὸν Ἑλληνο-Τουρικὸν πόλεμον τοῦ 1919 - 22, ὅποτε, βάσει τῆς Συμβάσεως τῆς Λωζάννης περὶ ἀνταλλαγῆς τῶν ἑλληνοτουρικῶν πληθυσμῶν (30 Ἰαν. 1923), ἀντηλλάγησαν 347.582 Τούρκοι, ποὺ εἶχαν ἀπομείνει στὴν Ἑλλάδα (Μακεδονία, Ἡπειρο, Θεσσαλία, Κρήτη καὶ Νησιὰ Αἰγαίου). Παρέμειναν μόνο οἱ Μουσουλμᾶνοι (Τούρκοι καὶ Πομάκοι) τῆς Δυτικῆς Θράκης, δυνάμει ἐιδιχῆς ἐξαίρεσεως, ὡς ἀντάλλαγμα γιὰ τὴν ἐξαίρεσις τοῦ Ἑλληνικοῦ πληθυσμοῦ τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ὡς καὶ οἱ ἀλβανόφωνοι Μουσουλμᾶνοι τῆς Τσαμουριᾶς (Θεσπρωτίας), τῶν ὁποίων τὴν ἐξαίρεσις δέχθηκε ἡ Ἑλληνικὴ Κυβέρνησις ὑπὸ τὴν πίεσις τῆς Ἰταλίας, δυνάμει ἐιδιχῆς δηλώσεως (τῆς γνωστῆς ὡς «Δήλωσις Κακλαμάνου»), ποὺ ἐγινε ἐνώπιον τῆς Διασκεψέως τῆς Λωζάννης.

14. Βλέπε τὸ περισπούδαστο ἔργον τοῦ Prof. Ömer Lütfi Barkan, «Les déportations comme méthode de peuplement et de colonisation dans l'Empire Ottoman» — Revue de la Faculté des Sciences Économiques de l'Université d'Istanbul, Octobre 1949 - Juillet 1950.

15. Βλ. Arnold Toynbee «Western Question in Greece and Turkey», p. 138

Πρέπει ακόμη να σημειωθεί ότι επί 'Οθωμανικῆς Αυτοκρατορίας πού εἶχε ἰσλαμικό μᾶλλον παρά τουρκικό χαρακτήρα, γίνονταν δεκτοὶ Μουσουλμάνοι πρόσφυγες ἀπὸ οἰαδήποτε χώρα, ἀνεξαρτήτως καταγωγῆς καὶ γλώσσας — δηλ. Τοῦρκοι, Ἀλβανοί, Βόσνιοι, Κιρκάσιοι κλπ.

Ἡ ἐθνικιστικὴ ὁμῶς Τουρκία τοῦ Μουσταφᾶ Κεμάλ, ἔχοντας καθαρὰ τουρκικό χαρακτήρα, δέχεται μόνο τουρκόφωνους πληθυσμούς. Ἔτσι, δι' εἰδικῶν συμφωνιῶν πού συνῆψε ἡ Τουρκία μὲ τὴ Ρουμανία καὶ τὴ Γιουγκοσλαυία μεταξὺ τῶν δύο Εὐρωπαϊκῶν πολέμων, ἔγιναν δεκτοὶ οἱ Τάταροι τῆς Δοβρουτσᾶς (Ρουμανία) καὶ οἱ Τοῦρκοι τῆς Γιουγκοσλαυικῆς Μακεδονίας, ὅχι ὁμῶς οἱ Ἀλβανοὶ τοῦ Κοσσυφοπεδίου καὶ οἱ σερβόφωνοι Μουσουλμάνοι τῆς Βοσνίας.

Ὁμοια συμφωνία ἔγινε ἐπίσης ἀργότερα μὲ τὴ Βουλγαρία, ὅπου παραμένουν ἀκόμα συμπαγεῖς Τουρκικοὶ πληθυσμοὶ στὴν Ἀνατολικὴ Ρωμυλία.

Δυνάμει τῶν συμφωνιῶν αὐτῶν προβλέπεται ἡ μετανάστευση κάπου ἐνὸς ἑκατομμυρίου Τοῦρκων ἀπὸ τὶς τρεῖς αὐτὲς χῶρες.

Α. Α. ΠΑΛΛΗΣ

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

Στατιστική τῶν ἰθαγενῶν Ἑλληνικῶν πληθυσμῶν τῆς Τουρκίας
κατὰ τὶς παραμονὲς τοῦ Α΄ Βαλκανικοῦ Πολέμου
(Τοῦ ρ κ ι κ ῆ σ τ α τ ι σ τ ι κ ῆ τοῦ 1912)

	Βιλαέτι (Νομὸς) ἢ Ἀνεξάρτητο Σαντζάκι (Διοικήσεις)	Ἑλληνες
1.	Νομὸς Κωνσταντινουπόλεως	364.459
2.	» Ἀδριανουπόλεως	366.363
3.	Ἀνεξάρτητο Σαντζάκι Δαρδανελλίων	32.830
4.	Νομὸς Ἰκονίου	87.021
5.	» Αἰδινίου	622.810
6.	» Ἀγκύρας	45.873
7.	» Προύσης	278.421
8.	» Τραπεζοῦντος	353.533
9.	» Σεβαστείας	99.376
10.	» Κασταμονῆς	24.919
11.	Ἀνεξάρτητο Σαντζάκι Νικομήδειας	73.134
	Σύνολον	<u>2.348.739¹⁶</u>
	Βιλαέτιον Κωνσταντινουπόλεως:	
	Εὐρωπαϊκὸ τμήμα	290.002
	Ἀσιατικὸ »	<u>74.457</u>
		<u>364.459</u>

16. Δὲν περιλαμβάνονται οἱ Ἑλληνες τῆς Κιλικίας (Νομὸς Ἀδάνων), ποὺ ἦσαν περίπου 10.000.

Στὰ λοιπὰ βιλαέτια (Ἐρζερούμ, Μπιτλίς, Μούς, Μοαμουρέτελ-Ἀζίζ, Χάκκιρι κλπ.), ὅπως καὶ στὶς ἀραβικὲς ἐπαρχίες (Συρία, Ἰράκ κλπ.) δὲν ὑπῆρχαν ἰθαγενεῖς πληθυσμοί. Οἱ ἀραβόφωνοι Ὀρθόδοξοι τοῦ Νομοῦ Ἀδάνων, ποὺ ἐξαρτοῦνταν ἀπὸ τὸ Πατριαρχεῖο Ἀντιοχείας, δὲν ὑπῆρχθησαν στὴν ἀνταλλαγὴ, θεωρηθέντες ὡς Ἀραβες.